

29 серпня 2014 року перестало битися серце директора Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, доктора філософських наук, професора, академіка НАПН України, міністра народної освіти України (1990-1992 рр.) Івана Андрійовича Зязюна.

ПЕДАГОГ ІЗ ВЕЛИКОЮ БОЖОЮ ІСКРОЮ - таким є для нас Іван Андрійович Зязюн. Пишу є, бо не можу повірити, що був. Він не давав нашій школі і українській педагогіці остаточно зійти на манівці національного нігілізму, що, як злякисна пухлина, підточує живе тіло національного. Висока культура, інтелігентність, толерантність, чуття нового, відсутність догм і шаблонів – це наш Іван Андрійович Зязюн. Ми до нього горнулися всі – і молодь, і старше покоління, бо мала ця Людина велику притягальну силу, БОЖУ ІСКРУ. Вічна пам'ять!

Олена Семенов

МАГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ ІВАНА АНДРІЙОВИЧА ЗЯЗЮНА

Крізь ціннісні виміри Любові, Істини, Краси, Добра, Надії, Свободи розглядає вчительську працю академік Іван Андрійович Зязюн, доктор філософських наук, професор, дійсний член НАПН України. «У педагогічній дії, – переконливо доводить видатний український вчений, – є два рівнозначні суб'єкти за змістовною сутністю – Людина і Людина. Вони мають створювати один одному відчуття спокою, рівноваги, благополуччя, щастя. Як це зробити – знає передусім педагог. Він має навчити цього своїх учнів...Навчити ненав'язливо, нетенденційно, мимовільно. Навчити своєю поведінкою, своїм статусом, своїми Знаннями, своєю Людністю, своєю Свободою, своїм Щастям, своїм Талантом».

Відомий український вчений, філософ, педагог, організатор освіти Іван Андрійович Зязюн пройшов шлях від вихователя гірничопромислового училища, завідувача сільського клубу до ректора Полтавського педагогічного інституту імені В.Г.Короленка, директора науково-дослідного інституту Національної академії педагогічних наук України, міністра народної освіти України.

Глиbokі філософсько-психологічні роздуми Івана Андрійовича Зязюна спонукають замислитися про те, як зберегти і розвинути самобутність учня і вчителя в сучасному глобалізованому світі. Водночас загострюють увагу і до іншого важливого питання: носіями яких інтелектуальних якостей та моральних чеснот має бути, власне, особистість ученого-педагога. Адже «ні найвищий рівень, ні бездоганність самі по собі не сприймаються і не засвоюються учнями чи студентами, а тільки втіленими у живий образ конкретного викладача, вченого, виявленими і діалогах довірливого спілкування» (Л.Мацько). Така особистість, - переконує Іван Андрійович Зязюн, - насамперед має відзначатися духовною елітарністю, інтелігентністю. Її внутрішня риса, основа її мотивованих дій і таланту «полягає в неперервній, невидимій для суспільства, але продуктивній інтелектуальній діяльності»; у такої особистості співчуття, доброзичливість, «журба про інших» (М.Бердяєв) пов'язані з надзвичайною сприйнятливістю, зраненою за інших «боляче сприйнятливою душею», відкритістю світові. Усі ці властивості амбівалентні, але без них неможливе ... розуміння сутності особистості інтелігента».

Саме проблемам становлення духовно розвиненої, інтелектуально загартованої, емоційно багатої, естетично зорієнтованої, творчо-креативної особистості педагога на засадах гуманізму, педагогічної майстерності вчителя присвячені численні фундаментальні наукові дослідження І.Зязюна. Учений зі світовим ім'ям ще в умовах Радянського Союзу став ініціатором упровадження в усі вищі навчальні заклади в якості окремого навчального предмета науки про одухотворення навчального процесу. Ідеться про педагогічну майстерність, достатньо стійку систему теоретично осмислених і практично виправданих педагогічних дій і операцій, що забезпечують високий рівень педагогічної взаємодії між викладачем і його учнями.

У контексті вивчення педагогічної майстерності Івана Андрійовича Зязюна зазначимо, що в останні роки актуалізувалася проблема опису мовлення

окремої особистості, характеристика її мовленнєвої спроможності, мовленнєвої поведінки. Особистість не може пізнати і зрозуміти себе й інших без мови, а, відповідно, й реалізуватися, - довів російський психолог О. Леонт'єв, - «...мова є передусім мовою особистості». Виокремлюють і лінгвоаксіологічний аспект педагогічної майстерності, що значною мірою ґрунтується на магії слова Учителя, магії педагогічної дії, що діалектично пов'язана з високим рівнем загальної культури особистості в її мисленнєвому, поведінковому і почуттєвому проявах, тобто віддзеркалює процеси мовомислення, мовотворення і мовопродукування.

Іван Андрійович Зязюн збагатив педагогіку і психологію чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які більш глибоко передають особисте ставлення, цінності вчительської професії: цінності самостійності (свобода, творчість, сміливість, незалежність, вибір власних цілей); щедрості (допомога, чесність, відповідальність, дружба); універсалізму (широта мислення, рівність, захоплення прекрасним, мудрість). Ключовими словами філософсько-педагогічних, філософсько-психологічних текстів І.Зязюна виступають, зокрема, такі концепти, як *людина, особистість, учитель, учень*. За смисловим навантаженням учений трансформує їх на власні назви. Насамперед на основі ґрунтовно опрацьованих численних наукових досліджень українських і зарубіжних психологів (З.Фройда, К.Юнга, Л.Виготського, Д.Узнадзе, Ф.Бассіна, М.Ярошевського) дослідник рішуче відстоює положення про те, що «особистість не може бути самодостатнім виміром чи кінцевим результатом смислової вибудови Людини. Смысл набувається постійно змінюваними відношеннями і зв'язками із сутнісними складниками людського буття. Особистість і Людина відрізняються тим, що перша є способом, інструментом, засобом організації досягнень другої. Перша отримує смисл і життєвість в другій. Можна з переконливістю стверджувати, що особистість в якості психологічного інструмента може «озовнішуватись», про неї можна, необхідно рефлексувати «заочно» і це зовсім не суперечить трансцедентуючій, змінній природі людини».

Обстоюючи позиції культурологічного підходу, за яким «основне в змісті культури – не речі, а людина, суспільство, І.Зязюн пов'язує культурний розвиток особистості зі створенням нових цінностей і вважає духовність, інтелігентність домінуючими рисами особистості. Духовність учителя, зокрема, характеризує як системотворчий компонент цілісної педагогічної реальності. Саме духовно-інтелектуальний потенціал педагога (переконливо доводить також і доктор педагогічних наук, професор М.Лещенко) допомагає поєднати особистісні смисли із суспільними, наблизити результати педагогічної діяльності до категорій високого і прекрасного. Це відображено і інтелігентності мовлення Івана Андрійовича. Ідеться про мовне чуття, тобто спрямованість на самовдосконалення, внутрішнє прагнення до знань, краси у спілкуванні людьми свого середовища.

У мовній палітрі наукового дискурсу увиразнюється семантико-стилістична парадигма слів педагогічної тематики: *учитель (талановитий учитель) і учень (талановитий учень), радість, краса, педагогічна дія.* «Талановитий учитель робить усе можливе, щоб учень самостійно працював над собою, щоб процес учіння перейшов у процес самоучіння, процес виховання – у самовиховання». Якісними показниками педагогічної майстерності талановитого вчителя, наголошує вчений, є *«моральність як зразок поведінки для вихованців, естетичність як необхідне постійне вміння вчителя включати у процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, рідше – комічного, наповнюючи дію потребою-спонукою кожного учня до набуття статусу суб'єкта педагогічної дії».* «Учитель», – аргументує І.Зязюн, – це той, хто веде за руку, педагогіка – майстерність ведення за руку, отже, справжня педагогіка – це психологія в дії.

У національній педагогічній картині світу педагога-естета особливе місце займають виступають концепти «радість» і «краса». Для учнів - бадьора, бурхлива, солодка радість шкільного життя, для вчителя – краса і радість від педагогічної праці, радість педагогічної творчості. Фактор радості пов'язаний з необхідністю задоволення потреби в самоствердженні, в реалізації відповідного рівня прагнень: «Чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші

шкільні роки, тим необхіднішою буде самоствердження її життєвою радістю і любов'ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями у школі»; «Тільки радість – запорука вчительської творчості, лише радість педагогічного спілкування і творення – твоє життєве щастя».

Дослідник логічно продовжує ідею А.Макаренка про щастя («...Я надзвичайно щаслива людина. І моє щастя не залежить ні від яких матеріальних благ») і психолога Едварда Стоунса про нагальну потребу психопедагогіки («...Лише завдячуючи вчителям, які будують свою педагогічну дію у школі на певних теоретичних та практичних принципах психології, ми зможемо домогтися суттєвого прогресу у практиці учіння»). Створюючи умови для стимулювання активності своїх вихованців і працюючи з «живою психологією суб'єкта», вчитель творчо актуалізується. Учнем у процесі його самостановлення й саморозвитку педагогічна дія вихователя сприймається як ціннісно-сміслова взаємодія.

Зразком енергетично потужної педагогічної дії були *майстер-класи* академіка Івана Зязюна в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах різних міст України і за кордоном. Зазначимо, в Україні діють уже понад тридцять практичних центрів педагогічної майстерності, які працюють за відповідними авторськими програмами і посібниками. Після закінчення одного з таких представницьких заходів, або, як називають в освітянській громаді, – школи Добра в Українському гуманітарному ліцеї (директор – канд. пед. наук Г.Сазоненко) вчителі захоплено говорили: «Прочитана лекція – наче для мене особисто, для зцілення душі. Зараз так не вистачає просто людського доброго слова, співпереживання, щирості»; «Я вже не вперше слухаю Івана Андрійовича. Захоплює робота майстра, бо мене цінують як особистість»; «Ми прийшли на захід не тому, що треба, а тому, що прагнули відчутти радість і тривоги, рефлексії непересічної особистості науковця-естета» У кожному виступі Майстра – акцент на освіту, педагогічні проблеми, педагогічну майстерність учителя, яку автор викристалізовує як позитивне

«взаємопереживання», «взаємопочування», взаємодію вчителя й учня, побудовану з урахуванням духовного й фізичного здоров'я підлітка.

Особливої енергетики Іван Андрійович надає афекту, інтелекту, волі особистості, які психолог В. Зінченко назвав серцевиною освіти». Інтелект, за І.Зязюном, – смыслом наповнені знання і душа учня. Афект – емоційно-почуттєвий світ людини, її психофізіологічна складова. З емоціями людина народжується. Соціалізуючись, емоції перетворюються в почуття. Як правило, вони безкорисливі, але занадто вагомі в інтелектуальному розвитку й саморозвиткові особистості, є основою людського розуму, досвіду людського Почуття завжди підтримуються інтелектом. Інтелект завжди народжується почуттями. Якщо уважніше подивитися, то почуття значно вагоміші за розум. Почуття рухають науку... Із почуттів розпочинається учительський авторитет». Для відтворення широкого діапазону емоцій і почуттів, їх глибини, автор часто використовує виражальний потенціал коротких речень, які здатні розгорнути інформацію, підкреслити її смислову значущість, спонукають читача до діалогу з автором.

Занурюємося в глибину думок і пересвідчуємося: перед нами академічний красномовець, котрий, пропускаючи через душу і серце, володіє естетичними потенціями мови. Іван Андрійович завжди ретельно продумує стратегію виступу чи статті: визначає цільову настанову, проектує власне бачення проблеми, відшукує оригінальні прийоми зацікавлення аудиторії (незвичний початок, контраверсивне запитання, психологічні паузи, монолог як уявний діалог у формі роздуму вголос). Характерна ознака майстерного мовлення дослідника – точність: фактична (адекватне позначенням об'єктів навколишньої дійсності, явищ, подій), термінологічна (передає відповідність мовлення системі наукових понять), художня (підпорядкована пізнавальній і естетичній меті висловлювання, авторського задуму чи власних думок).

Як показує проведене нами опитування в численних аудиторіях (учнівській, студентській, вчительській, викладацькій), слухачів зачаровувало переконливе, емоційно насичене, колоритне мовлення носія філософсько-

педагогічної культури: спокійний, щирий, наповнений всеперемагаючим оптимізмом голос, приємний різнобарвний тембр, уміння говорити чітко, виразно, впевнено і широко, модулюючи темп мовлення й інтонації, тонке й доречне використання засобів невербальної мови.

Ідеться про мовленнєвий артистизм, мовленнєвий магнетизм (терміни запропоновані О. Булатовою), уміння викликати емоційно-почуттєвий відгук у реципієнтів. І.Зязюн володіє магією словесного спілкування, створюючи біля себе емоційне біополе. «Психоенергетика особистості згуртовує людей, викликає захоплення надзвичайними якостями, властивостями, максимально впливає на розум і почуття суб'єктів професійно-педагогічної взаємодії, є своєрідним сугестивним засобом. Цим даром наділені не всі натури, раціонально його не завжди можна пояснити, проте емоційно діти відразу фіксують токи добра, незвичайності, духовності, які випромінюються від педагога».

Віртуозне послуговування різноманітними інтонаційними варіантами конструкцій, управління мелодикою, темпом, тембром, привернення уваги логічними акцентами та емоційним наголошенням слів – усе це уможливорює дієвий вплив Майстра на емоційно-почуттєву і вольову сфери діяльності учнів. Саме професійну виразність мовлення В.Сластьонін вважає тим показником, що визначає рівень педагогічної майстерності: «Впливова сила фрази, вимовленої людиною, залежить передусім від її словникового складу, від того смислу, який має кожне слово, майже незалежно від індивідуальних особливостей того, хто говорить і слухає, а також від особливостей ситуації». Індивідуалізованість мовлення академіка Івана Зязюна полягає в індивідуальній мовленнєвій манері, її гармонійності з екстралінгвістичними засобами, у гнучкості виконуваних мовленнєвих ролей і функцій, виробленому ексклюзивному стилі професійно-педагогічної взаємодії, що допомагають зреалізувати комунікативний задум, досягати бажаного рівня сприйняття і розуміння комунікативних висловлювань.

«Справжня педагогіка, за І.Зязюном, – це психологія в дії. Учитель, – доводить вчений, – має володіти новим педагогічним мисленням, ціннісною установкою якого має бути пріоритет індивідуальності, саморозвитку, самоучіння особистості, отже, необхідний докорінний перегляд професійної підготовки вчителя до виховної дії». Праці видатного Майстра ненав'язливо стимулюють замислитися, яким життям живемо і чим наповнюємо внутрішній простір душі: інтелектом, благородними почуваннями, стійкістю духу, чистотою помислів, щирістю почуттів, шляхетністю виховання.

Примітка: повністю зі статтю можна ознайомитися у збірнику Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр. / [редкол. : Н.Г.Ничкало (голова), та ін. ; упорядн. : Н.Г.Ничкало , О.М.Боровік, ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. - К. : Богданова А.М., 2013. - 456 с. - С. 153 – 160.